

A. Molnár Ferenc, Két régi magyar ima az oltáriszentségről

A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben.
NytudÉrt. 148. sz. Akadémiai Kiadó, Bp., 2000. 68 lap

Két évtizeddel ezelőtt régi magyar nyelvünk és irodalmunk újabb becses emlékekkel gyarapodott: a Laskai Sorokkal, melynek öt sornyi szövegét 1433-ban Laskai Demeter, feltehetőleg az egykori pécsváradi bencés monostor szerzetese másolta be egy iskolai tankönyvül szolgáló latin nyelvű kódexbe. Ez 1982-ben a dalmáciai Sibenik kolostor könyvtárában került magyar kutató: Holl Béla kezébe, aki felismerve értékét mint az első fennmaradt verses imádságot és egyben második magyar verset mutatta be 1984-ben a magyar tudományosságnak. A korai és kései ómagyar kor határa körüli idők vendégszövegei közé tartozó Laskai Sorokkal a 90-es évektől kezdtek behatóan foglalkozni a nyelvészek — elsősorban MÁTAI MÁRIA és A. MOLNÁR FERENC nagyjából párhuzamosan — bár szövegét egyéb nyelvtörténeti kutatásokban már előbb is felhasználták. Ugyanakkor a régi magyar imádságokat tartalmazó Thewrewk-kódex 1995-ös újrakiadásának (Régi magyar kódexek 18.) átnézésekor Molnár Ferenc az áldozáskor mondandó imában a LaskS. párhuzamos szövegét, szövegvariánsát ismerte fel. A két szöveg több szempontú és egybevető vizsgálatáról a Magyar Nyelvben közzétett tanulmányban számolt be (A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben: MNy. 1996: 21—33, Még egyszer a Laskai Sorokról és annak Thewrewk-kódexbeli párhuzamos szövegéről: MNy. 1997: 68—71), melyben mind a szorosabban vett magyar nyelvtörténeti elemzés terén, mind pedig a többnyelvű középkori egyházi szövegek filológiai, valamint egyháztörténeti szempontjait is érvényesítve, kutatási eredményeinek lényegét már összefoglalta.

Jobban kifejtve és szélesebb körű összefüggésekbe ágyazva tárgyalja viszont e két nyelvemlék teljes kérdéskörét az értekezéssé fejlesztett mű: „Két régi magyar ima az oltáriszentségről.

A Laskai Sorok és párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben”, mely értékes eredménye egy — szorosan e témához kötődő — fél évtizedes kutatómunkának. Molnár Ferenc eddigi munkásságának egésze felől nézve viszont jóval több előzményre épül. Tudományos tevékenységének azt a vonulatát fejleszti tovább, amely régi nyelvünk és irodalmunk kiemelkedően fontos emlékeinek, alkotásainak szövegmagyarázatára irányul, elsősorban az intertextuális kapcsolatok feltárásának módszerét hasznosítva, illetve a nyelvtörténeti és stílustörténeti magyarázatokat beágyazva az adott kor művelődéstörténeti viszonyaiba. Ez a sokoldalú megközelítés és az intertextuális dokumentáció bősége nemcsak igen jellemző vonása Molnár Ferenc nyelvtörténeti szövegmagyarázatainak, hanem felvetéseinek meggyőző erejét, a legtöbb esetben biztos érveit is jelenti. A XV. század első feléből való Laskai Soroknak és az egy századdal későbbi Thewrewk-kódexben levő párhuzamának nyelv-, egyház- és művelődéstörténeti feldolgozásában Molnár Ferenc ismét bizonyította e komplex módszer, megközelítés alkalmasságát mind e szövegek olvasati és értelmezési részleteinek kidolgozásában, mind a korai magyar nyelvű egyházi írás- és szóbeliség tágabb összefüggéseire vonatkozó következtetéseiben.

A kutatástörténeti áttekintés során Molnár Ferenc munkájának célját elhatárolja a részben közös témán belül Máta Mária elsődlegesen nyelv- és stílustörténeti szempontú monográfiájától (Első magyar nyelvű verses imádságunk. Universitas Kiadó, Bp., 1997.): „A LaskS. komplex, kis-monográfiászerű feldolgozása nem volt és most sem célom ... magam főleg a LaskS. és ThewrK. párhuzamos szövegére, a bennük levő formulákra, valamint a megfelelő latin szövegekkel való viszonyra koncentrálok, noha más kérdésekkel is foglalkozom, például a LaskS. olvasatával és értelmezésével, az oltáriszentségnek elsősorban a középkori Magyarországon való kultuszával és annak nyelvi emlékeivel, s ennek kapcsán kitérek a korai magyar egyházi szóbeliség, valamint az írásbeliség problémájára is” (8). Mindezt Molnár értekezése a következő fejezetekben valósítja meg: 1. Kutatástörténeti áttekintés. 2. A Laskai Sorok betűhív átírata, olvasata, értelmezése, latin párhuzamai, megfelelői, a LaskS. mint a második magyar vers, helye és háttere az egyházi áhitatosságban. 3. A Laskai Sorok párhuzamos szövege a Thewrewk-kódexben. 4. A két imádság összehasonlító nyelvi, stilisztikai vizsgálata. 5. A két imádság formuláiról, sajátos kifejezéseiről. 6. A korai magyar egyházi írásbeliségről és szóbeliségről. A kötetet záró szakirodalmi jegyzék a magyar mellett a nemzetközi szakirodalomban való széles körű tájékozottságról is tanúskodik.

A LaskS. és a vele tartalmilag teljesen egyező, tőle inkább csak stílussajátosságokban némileg eltérő ThewrK-beli párhuzamos szöveg a mise áldoztatási részében a hívektől mondott ima, melynek egyházi, vallási vonatkozásait is, elsősorban az oltáriszentség középkori kultuszát igen alaposan és bibliográfiailag dokumentáltan tárgyalja Molnár. Egyúttal az ehhez kapcsolódó egyházi szövegeknek széles körét idézi, főként a magyar egyházi irodalomból, illetve latin és német párhuzamaikra is kitér. Méltatva e fejezetek hasznosságát, ismertetésem további részében e komplex kérdéskifejtés magyar nyelvtörténeti vonatkozásait fogom kiemelni.

A LaskS. olvasati kérdéseivel Molnár viszonylag bővebben foglalkozik. Különösen a felszólító módú *E/2. meltas* és *ag* írásképző alakok szóvégi hosszú vagy rövid mássalhangzóval való olvasatát tárgyalja behatóan, és ezzel kapcsolatban újragondolja a *-t* végű igék felszólító módjelvariánsainak történetét az ősmagyartól a középmagyar kor első feléig. Az eddigi szakirodalom megállapításait szembeállítja különösen a késői ősmagyar és a középmagyar kor első felének nyelvemlékeiből való adatokkal, amelyekből arra következtet, hogy a *t + j* kapcsolat összeolvadása — az eddigi felfogástól eltérően — nem hosszú mássalhangzókat (*ss, ccs, ggy, nny, lly*) hozott létre, hanem rövideket, amelyek azután intervokalikus helyzetben ikerítődtek, majd később innen terjedtek át szóvégi helyzetbe is. Valószínűnek tartja azonban, hogy nyelvjáráskülönbségekkel, időbeli eltolódásokkal is számolni lehet, ennek felderítésére további kutatásokat tart szükségesnek. E megállapításai új, figyelemre méltó részletekkel gyarapítják a felszólító mód alaktörténetét. Egyúttal figyelmébe ajánlom a középmagyar kor irodalom alatti nyelvemlékeinek vizsgálatát, melytől a nyelvjárási differenciáltság megismerését is remélni lehet. A SzT.-ban futólagosan végzett szűrőpróbáim

ugyanis a tőle vizsgált korabeli nyomtatványoknál szabálytalanabb képet mutatnak. Hogy értekezése e részletének a szerző maga is hangsúlyozott jelentőséget tulajdonít, bizonyítja, hogy példanyagát bővítve külön tanulmányként is megjelentette (MNyj. 38. 2000: 25—30).

Itt vetem fel — bár az értekezés más fejezeteire vonatkozik —, hogy vajon miért nem adja meg a Thewrewk-kódexbeli párhuzamos szöveg olvasatát is (a 35. lapon csak a betűhű átírást olvashatjuk), illetve egyetlen szavával: a felszólító módú *aad* alakkal tesz csak kivételt: ezt rövid mássalhangzóval *ád* (*ad*, *ád*)-nak olvassa más kódexbeli analóg példák alapján. Az olvasat hiánya itt azért is feltűnő, mert e szöveg hangtani sajátosságai (*mastan*, *erök*, *erökké*, *erömeth*, *idején*, *onszol*, az *i*-zés hiánya) a LaskS.-étől eltérő nyelvjárássra mutatnak, ezt pedig — egyebek mellett — szintén érvként lehetett volna felhasználni amellet, amit Molnár a két szöveg viszonyáról megállapít, azt tudniillik, hogy keletkezésükben közvetlenül nem függenek össze, nem egymás másolatai, hanem külön fordítással vagy amit valószínűbbnek tart, a szóbeli hagyományozódás variánsaiként jöhettek létre.

A két szöveg értelmezési: jelentés- és stílusbeli kérdéseit több fejezetbe tagoltan tárgyalja (A LaskS. értelmezése. A két imádság összehasonlító nyelvi, stilisztikai vizsgálata. A két imádság formuláiról, sajátos kifejezéseiről). Egy-egy részlet ismételt boncolgatása fényt vet Molnár nézeteinek árnyalódására is kutatásai előrehaladtával. Így például a LaskS.-nak a Krisztus testére, az oltáriszentségre vonatkozó *yde/egh* (olv. ídesség) szavát, az írásképek megfelelő 'édesség' értelmezését a kódexbeli *ydwessege* (lat. *salus*) szópárhuzammal együtt veti alá a magyar és latin nyelvű egyházi szövegek széles körére kiterjedő filológiai vizsgálatnak, melynek eredményét, az 'édesség' értelmezést fenntartva, így fogalmazza meg: „valószínűbb, hogy az *ídesség* az ezt a szót tartalmazó más szerkezetek, kifejezések hatására került be a LaskS.-ba, tehát a magyarban keletkezett variáns” (44). Az *ídesség* (édesség), *ídwesség* szavak gyakori változtatásához a magyar egyházi szövegekben — véli — a két szó alaki hasonlósága is hozzájárulhatott (uo.). Ez azonban — tegyük hozzá — csak bizonyos (*i*-ző, és *ü*-vel szembeni *i*-zést mutató) nyelvjárársban, így a LaskS. eredetibbjének nyelvjárársában érvényesülhetett, a szövegeknek abban a széles körében viszont, amelyre Molnár filológiai vizsgálatai mutatnak, e szavak váltakoztatásában indukáló okként ez aligha játszhatott szerepet.

Az a Molnárra jellemző komplex filológiai módszer, mely a magyar és nem magyar szöveg- és stílusgyebevételre, valamint a szövegek tágabb — nyelven kívüli — kontextusaival szoros kapcsolatot teremtve valósul meg, nyilvánvalóan leginkább e fejezetekben, a szó- és kifejezőkészség értelmezéseiben bontakozhat ki. Eredményességét leginkább azon lehet lemérni, hogy magyarázatainak legtöbbszörével egyet lehet, tudok érteni. De van egy részlet, amelyre nézve nem tartom teljesen meggyőzőnek Molnár értelmezését, és ez a LaskS. harmadik sorának végén, illetve a ThewrwK. ennek megfelelő helyén álló *életet* szó már Jelenits Istvántól is szóvá tett értelmezése. Idézem mindkét szövegből e részt: LaskS. olv.: „hugy engümet meltas halálomnak idein *életet*ni | Oh életnek kenyere, agy én nekem örök erömet” — ThewrK.: „hogy enghemet en halalomnak ydeyen meltoltással *elte*<d>*med*, oh | elew menyey zenth kenyer aad ennekem erok elethnek erometh.” Egyetérték Molnárral abban, hogy e szó régi nyelvi 'táplál' jelentése is jelen van mindkét szövegben, hiszen a következő sorban megjelenő *életnek kenyere*, *élő kenyér* metafora második szava meg is erősíti ezt a jelentést. Ugyanakkor azonban az első elem (*életnek*, *élő*) az *élet*(*ned*) elsődleges jelentését is felidézi, hiszen a Krisztus testévé vált oltáriszentség *életnek kenyere* ~ *élő kenyér* metaforája úgy is érthető, hogy Jézus a Megváltó, aki a halál büntetését az örök *életre* feltámadás reményével váltja fel („én vagyok az út, az igazság és az élet”). E metafora-sorozat részeként eh tehát az *élet*(*ned*)-nek is többszörös jelentést tulajdonítanék, és a *halálom*(*nak*) *idején* ... *élet*(*ned*) ellentétet is — Jelenitshez hasonlóan — meglevőnek gondolom. Különösen jól érzékelhető mindez a kódex kifejtettebb szövegében: „enghemeth en *halalomnak ydeyen* meltoltással *elte*<d>*med*, oh *elew* menyey zenth *kenyer* aad ennekem erok *elethnec* erometh”. Ennek alapján a LaskS. tömörebb soraiban is a metafora-lánc, benne az *életet* szó kettős jelentése is érzékelhetőbbé válik.

Az értelmezések filológiai, intertextuális megközelítésének további hasznát abban látom, hogy a nyelvelmélekből felsorakoztatott analóg példák sokasága áttekintést nyújt a kérdéses szó vagy szójelentés helyzetéről is a korabeli, esetenként a későbbi nyelvéllapotokban.

A két szöveg sokoldalú elemzése kapcsán Molnár Ferenc értekezésének több fejezetében is kitér az anyanyelv fokozatos erősödésére az ómagyar kori egyházi nyelvben, elsősorban annak szóbeli gyakorlatában. „A két imádság formuláiról, sajátos kifejezéseiről” című fejezetben pedig ez központi gondolatként húzódik végig. A már említett filológiai elemzés módszerével vizsgálja a szövegek hét, lényeges elemeikben közös kifejezését (*ó, oh* indulatszó, *méltalant: méltass, halálom idején, élő ~ életnek kenyér(e), örök öröm, kérlek és unszollak, lelkem, testem tisztítsad*) abból a célból, hogy rendkívül gyakori használatukat és ennek tükrében e szerkezetek összeforrottságát, ún. formulává válását bizonyítsa. „Teljességre nem törő, de bő adatlással” jelenlétüket nemcsak az egyházi nyelv forrásanyagában mutatja ki, hanem a régi magyar szépirodalomban való felhasználásukat, sőt továbbélésüket is gazdag példaanyaggon illusztrálja. Rámutat az esetleges latin alapmintáktól való elszakadásukra, a magyar egyházi stílussajátságokba illeszkedésükre (pl. a *kérlek* és *unszollak* mellérendelő szerkezetnek a latin imádságban csak egy ige felel meg) és számos változatukra. Mindezt pedig közvetett bizonyítékként értékeli arra nézve, hogy a korai ómagyarból fennmaradt írásos szövegeknél jóval nagyobb mérvű lehetett az anyanyelv használata az egyház keretében az írott és különösképpen a szóbeli nyelvhasználatban. Továbbá annak, hogy az anyanyelvű egyházi szövegek, de főleg a szóbeliségben gyakran mondott fajtáik (imádságok, énekek stb.) már korán szélesíteni kezdték az anyanyelvűséget az egyház és a hívek gyakorlatában, jelentős hatása és hagyománya alakult ki a magasabb szintű szövegformálásban, a szó- és kifejezőkészlet fejlődésében. A korai magyar egyházi írásbeliség és szóbeliség állapotára vonatkozó e közvetett bizonyítékokat és a belőlük levont következtetéseket az értekezés jelentős, maradandó értékének tartom, mely minden bizonnyal beépül majd a magyar irodalmi nyelv és stílus történetébe. Valószínűnek tartom továbbá, hogy erre vonatkozó gondolatait azért összegzi csak mindössze másfél oldalon az értekezés záró fejezetében, mert további részletkutatásokkal kiegészítve készül bővebb kifejtésükre.

Molnár Ferenc kutatói egyéniségének sokoldalúsága, nyelvtörténész volta mellett filológusi gyakorlottsága, jártassága a középkori egyház- és vallástörténetben, valamint az egyházi irodalomban és nemcsak a magyar nyelvűben, végül a magyar irodalom kezdeteinek és korábbi szakaszainak elmélyült ismerete — mindez együtt érvényesül ebben az értekezésében, és együttesen adja meg szakmai értékét.

B. GERGELY PIROSKA